

УДК 321.02

<http://orcid.org/0000-0002-7208-4085>

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.51246>

А. А. Руденко

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМНОГО ПОЛЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

У статті здійснюється спроба розглянути зміст поняття політичної конкуренції та основні напрямки дослідження її проблемного поля, які проводяться західними та вітчизняними представниками політичної науки відповідно до особливостей їх національних наукових шкіл.

Ключові слова: політична наука, політична конкуренція, політичний плюралізм, політичний процес, партійна система, політична боротьба, демократія, політика, політичний конфлікт, соціальна взаємодія.

А. А. Руденко

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМНОГО ПОЛЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОНКУРЕНЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКЕ

В статье осуществляется попытка рассмотреть содержание понятия политической конкуренции и основные направления исследования ее проблемного поля, которые проводятся западными и отечественными представителями политической науки в соответствии с особенностями их национальных научных школ.

Ключевые слова: политическая наука, политическая конкуренция, политический плюрализм, политический процесс, партийная система, политическая борьба, демократия, политика, политический конфликт, социальное взаимодействие.

A. A. Rudenko

THE BASIC DIRECTIONS OF RESEARCH OF THE PROBLEM FIELD OF THE POLITICAL COMPETITION IN THE MODERN POLITICAL SCIENCE

In the article attempt to consider maintenance of concept of a political competition and the basic directions of research of its problem field which are conducted by the western and domestic representatives of a political science according to features of their national schools of thought is performed.

Key words: political science, political competition, political pluralism, political process, party system, political strike, democracy, a policy, a political conflict, social interaction.

Постановка проблеми. Зміни в сучасному українському суспільстві, особливо з часу проголошення незалежності України, стосуються всіх сфер його життя. В умовах політичного плюралізму одним з найважливіших демократичних інститутів виступає політична конкуренція. У західній політичній науці дослідження проблемного поля політичної конкуренції набуло широкого поширення ще з середини ХХ сторіччя, у вітчизняній політичній науці до теперішнього часу не отримали відображення дослідження, присвячені проблематиці політичної конкуренції як характеристики якостей демократичного процесу, яка лише намагається утвердитись серед сучасної української політичної дійсності.

Аналіз актуальних досліджень. Слід зазначити, що категорія політичної конкуренції в її різноманітних гранях та аспектах знайшла відображення у вітчизняній та іноземній політологічній, соціологічній, психологічній літературі.

У середовищі зарубіжної політичної еліти аспекти проблемного поля політичної конкуренції досліджували Д. Батлер, Р. Даль, К. Дойч, Г. О'Доннел, М. Вебер, Е. Даунс, М. Дюверже, Г. Кічхелт, А. Лейпхарт, С. Ліпсет, Р. Марковскі, Дж. Ремер, С. Роккан, Дж. Сарторі, Р. Таагапера, Д. Уіттман, К. Шорскі, Дж. Шлезінгер, М. Шугарт. У своїх наукових дослідженнях вони висвітлювали політичну конкуренцію переважно як явище, яке виникає між політичними партіями у боротьбі за владу, та є характерною ознакою виборчого процесу.

Серед зарубіжних авторів, які продуктивно займались проблематикою політичної конкуренції у соціологічному ключі, слід зазначити дослідників в області соціології – П. Бурд'є, Е. Гідденса, Н. Лумана, Т. Парсонса, П. Штомпку, Й. Шумпетера.

П. Бурд'є також разом з Д. Джонсоном, Р. Кутером, Г. Хотеллінгом вивчав політичну конкуренцію у рамках теорії суспільного вибору. Психологічний аналіз даних проблем відображено у працях Г. Шиллера, Є. Доценко, В. Лісічкіна.

Серед вітчизняних політологів, які вивчали певні аспекти проблемного поля політичної конкуренції можна виділити Е. Афоніна, В. Бебика, В. Геєць, С. Гелея, Г. Зеленько, О. Кіндратець, Н. Кононенко, Д. Короткова, Б. Кухту, Л. Мандзій, О. Крюкова, М. Михальченка, О. Новакову, С. Наумкіну, А. Пахарєва, Н. Селютіна, Л. Тупчієнко, Ф. Рудича, Г. Щедрову.

Також необхідно відмітити, що українськими науковцями проводяться спеціальні дослідження категорій, які торкаються поля політичної конкуренції, таких як політична боротьба та політичний конфлікт, внаслідок чого протягом 2000–2013 років було захищено наступні дисертації на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата політичних наук на відповідні теми: «Політична боротьба як форма взаємовідносин соціальних сил в умовах утвердження державності сучасної України» (І. Побочий); «Політичні конфлікти: зміст та маркетинговий аналіз» (С. Шубін); «Сучасні політичні конфлікти: основні джерела та шляхи розв'язання» (І. Станкевич); «Управління політичним конфліктом: теоретичні аспекти та українська пострадянська дійсність» (С. Ростецька); «Конфліктно-консенсусна парадигма регулювання суспільно-політичних відносин» (О. Москаленко); «Медіатизація політичного конфлікту в умовах глобалізуючого світу (на прикладі сучасного українського суспільства)» (Л. Збрицька).

Метою статті є огляд та порівняння основних напрямів політологічних досліджень феномену політичної конкуренції вітчизняними та зарубіжними науковцями у сучасній політичній науці [1–5; 7–18].

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі цивілізаційного розвитку в демократичній державі головним приводним механізмом політичних, економічних, соціальних та інформаційних процесів повинна слугувати конкуренція.

Слово «конкуренція» походить від латинського *concurrentia* – змагання, суперництво, та за визначенням англійського соціолога Е. Гідденса – це «поняття, яке використовується в екології для позначення боротьби різних видів за найкращу позицію на даній території» [4].

Іншими словами, конкуренція – це боротьба за існування в умовах безладного змагання індивідів, в результаті якого одні гинуть, а інші пристосовуються.

Якщо розглядати конкуренцію крізь призму політичної науки, то її можна визначити як складну систему соціальних інститутів, формальних і неформальних норм, етносоціальних та культурних традицій, які є частиною соціального порядку та пронизують все політичне життя [14, с. 5].

Можна погодитись з думкою, що конкуренція в політиці – форма політичних відносин, що виражені у змаганні в процесі здійснення політичної діяльності між соціальними групами, окремими особами – політичними лідерами або індивідами, політичними партіями та іншими організаціями для досягнення поставленої мети.

Слід відмітити, що політичний компроміс і політична конкуренція пов'язані узгодженням, з'ясуванням, утвердженням, близькістю політичних завдань і цілей.

Термін «політична конкуренція» безпосередньо пов'язаний з виборчим процесом, з різним ступенем контролю суспільства над діями державної влади, тобто є одним з яскравих індикаторів наявності чи відсутності демократії в країні. Як зазначали у своїй праці «Political Change in Britain» британські політологи Д. Батлер та Д. Стоукс, політична конкуренція передбачає «можливість того, що правитель може бути конституційно зміщений зі свого поста в ході вільних виборів», так само як і демократію, як «інституційне знаряддя для прийняття політичних рішень, при якому індивіди отримують можливість впливати на владу, використовуючи як інструмент суперництво політичних сил в гонитві за голосами громадян» [14, с. 5–6].

Й. Шумпетер наголошував на тому, що сенс і зміст політичної конкуренції полягає в боротьбі за вплив на маси, на певні соціальні верстви і групи [16]. Досягнення політичних цілей в демократичному суспільстві залежить виключно від уміння політичної партії, її лідера розгорнути в свою

користь громадську думку, переконати людей в правильності та користі своїх ідей і дій. Тільки залучаючи на свою сторону виборців, можна домогтися обрання на державну посаду, тільки змінюючи думки, переконання людей, можна забезпечити підвищення авторитету чинного державного діяча, тільки впливаючи на депутатів і на громадську думку, можна спонукати їх проголосувати за потрібні поправки до закону.

Так, Дж. Ремер у своїй монографії «Політична конкуренція: теорія та застосування» (2001 р.) застосував методи і підходи нової політичної економії до політичної конкуренції, порівнюючи між собою формальні моделі політичної конкуренції, запропоновані Е. Даунсом та Д. Уїтманом. У контексті авторських досліджень Даунсіанською моделлю пропонується називати таку теоретичну конструкцію, відповідно до якої єдиною мотивацією для участі у політичній боротьбі є отримання доходу та доступу до високої політичної кар'єри, політика слугує лише інструментом. Але, разом з тим, Дж. Ремер критично ставиться до цієї моделі, називаючи її простою. У свою чергу, за думкою фахівця, модель Д. Уїтмана, яка ґрунтується на політичній конкуренції між політичними партіями, є більш складною та історично точною [18].

Для французького соціолога та політолога П. Бурд'є, політика є одним з різновидів «соціального поля». Політичне поле, за уявленням П. Бурд'є – це місце, де в конкурентній боротьбі між представниками різних політичних сил народжується політична продукція: проблеми, програми, події, коментарі, концепції, теорії. Агентами політичного поля виступають професійні політики, журналісти, політичні коментатори і теоретики, які є виробниками політичної продукції, а пересічні громадяни виступають її «споживачами» [1]. Тобто, він називає політичну конкуренцію однією з складових специфічного поля відносин та позицій, характер яких визначається певною послідовністю політичної взаємодії.

Дослідники з пострадянського простору Д. Кошель та Г. Пушкарьова у висновках своїх теоретичних праць зазначають, що учасники конкурентної

боротьби у політиці орієнтуються на норми та правила, які склались у суспільстві та які регулюють порядок досягнення поставленої мети, називаючи це особливістю політичної конкуренції. За визначенням О. Куценка, який досліджував політичну конкуренцію на міжпартійному рівні, політична конкуренція є формою упорядкованого суперництва за владу індивідів або груп, яка врегульована певними правилами та законами [7, с. 9]. Також ним було виявлено прямий зв'язок політичної конкуренції та політичної культури того чи іншого суспільства, рівно як і з характером виборчого законодавства (мажоритарною та пропорційною системами).

Слід зазначити, що на думку іншого представника пострадянської науки – політолога Ю. Нісневича, кінцевою метою конкуренції в сфері політики (в сенсі англійського терміну politics) є завоювання, включаючи утримання, і використання державної влади як вищої форми політичної влади. Державна влада необхідна акторам політичної конкуренції для надання за допомогою владно-примусових повноважень держави статусу загальнодержавних тим ідеалам та інтересам, які вони висловлюють, і для їх практичної реалізації через законодавство і діючі відповідно до них виконавчі механізми державної влади. Роль безпосередніх акторів політичної конкуренції виконують політичні партії – політичні об'єднання громадян, які повинні представляти собою автономні структури громадянського суспільства [9, с. 4].

О. Кіндратець у своїх працях розкриває сутність політичної конкуренції крізь питання про ставлення інтелігенції до влади, про її роль у перетворенні суспільства, та зазначає що інтелігенції справжній можливість вибитись політично, забезпечити кращі умови свого матеріального існування дає змогу роз'єднання, тільки боротьба поміж собою, тільки політична конкуренція. Чим більше політично розбита нація, чим більш завзяту боротьбу вона веде сама з собою, тим більше в ній політичних партій, більше лідерів, більше політичних посад для інтелігенції [5, с. 49].

Л. Мандзій досліджує проблемне поле політичної конкуренції крізь вивчення поняття політичної еліти. У своїй праці «Політична еліта у перехідних суспільствах» вона зазначає, що при «ідеологічно єдиній еліті», за якої ціннісний консенсус і взаємодія між її фракціями в межах діючих політичних інститутів забезпечуються домінуванням тієї частини еліти, чия ідеологія визначає характер офіційного політичного курсу [8]. Такому типу еліт відповідають стабільні непередставницькі політичні режими, де навіть при наявності демократичних інститутів відсутня політична конкуренція еліт за підтримку мас.

Концепція конкуренції політичної еліти в Україні та її впливу на процеси формування української політичної системи знайшли своє відображення в наукових працях А. Пахарєва («Політико-управлінська еліта України: шляхи становлення, тенденції розвитку», «Перспективи української багатопартійності у контексті можливих змін в організації влади»), Г. Зеленько («Політична еліта в країнах Центрально-Східної Європи», «Коаліція чи пактування: моделі взаємодії політичних еліт на пострадянському просторі»), Ф. Рудича («Правляча еліта: її місце і роль в утвердженні української держави», «Політичний клас у сучасній Україні: передумови становлення»).

Також заслуговує уваги дослідницька позиція, запропонована О. Новаковою, яка розкриває поняття конкурентності через систему виборів, розглядаючи їх як критерій сучасної демократії, висвітлюючи поняття «демократичних» та «недемократичних» виборів, називаючи демократичними такі вибори, де присутня змагальність та конкуренція. Показником розвитку конкуренції вважається відсоток голосів, отриманих усіма партіями, відносно до партії-лідера. Резюмуючи вищенаведене, можна погодитись, що політична конкуренція дозволяє оцінити процес виборчої кампанії: її напруженість, активність учасників, гостроту боротьби, масштаби використання політичних або інших ресурсів [13].

На нашу думку, з вищевказаним підходом О. Новакової узгоджується точка зору Г. Щедрової, яка досліджує вплив виборчого процесу на еволюцію форм політичної конкуренції еліт в Україні, та відзначає зміну характеру політичної конкуренції в Україні у бік міжпартійної, оскільки провідним актором політичного процесу стають політичні партії чи їхні блоки [17].

Інший вітчизняний політолог, фахівець в галузі політичних партій Ю. Шведа, у своєму науково-навчальному виданні «Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні», також наголошує, що конкуренція політичних сил породжує саме демократичні вибори, котрі є такими тією мірою, якою учасники мають рівні можливості на перемогу [13].

С. Гелей відносить політичну конкуренцію до форм політичної взаємодії, тобто усталених, інституційно або психологічно зумовлених способів поведінки суб'єктів, що взаємодіють, ставлячи її у групу функціонування, разом з такими поняттями як «політична співпраця», «консолідація», «панування» та «експлуатація». І з огляду на вищезазначене, визначає політичну конкуренцію як форму політичної взаємодії, в якій суб'єкти політики в рамках правових або неправових правил змагаються за перевагу у розподілі влади, матеріальних ресурсів і престижу. Політична конкуренція в рамках цивілізованих правил є рушійною силою суспільного прогресу [3, с. 157].

Слід зазначити, що політичну конкуренцію у вітчизняній політичній науці також досліджують крізь призму пов'язаної з нею концепції політичного ринку шляхом інституціонального аналізу проблем становлення ринкових відносин в економіці та їх впливу на процес формування демократичного суспільства [12, с. 80]. У цьому контексті політична конкуренція є основним індикатором досконалості політичної взаємодії та рушійною силою розвитку демократичних процесів, яка впливає на ефективність державного управління у сучасному суспільстві [12, с. 81].

Також, необхідно підкреслити, що поняття «політична конкуренція» в українському законодавстві прямо не визначається. Немає і окремого закону чи нормативно-правового акту іншого виду, який регулював би сферу політичної конкуренції, на кшталт Законів України «Про захист економічної конкуренції», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про Антимонопольний комітет України» в області ринкової економіки. У частинах першій, другій та четвертій ст. 15 Конституції України проголошені принципи політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності та гарантованої державою свободи політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України [6]. Вказана конституційна ідея сама по собі не формує конкретних правил поведінки для політичних конкурентів різних рівнів та уповноважених на те органів, адже не зважаючи на закріплені принципи багатопартійності та політичного плюралізму, багатопартійність виникає не за умови наявності значної кількості політичних партій та ступеня наділення їх визначеними можливостями приймати публічно-владні рішення та впливати на їх прийняття, а тоді коли партії діють в умовах політичної конкуренції.

Отже, політична конкуренція – це не стільки конституційне поняття або принцип, скільки технологічний інститут, який представляє собою конкретні правила поведінки суб'єктів [2, с. 17].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок, що феномен політичної конкуренції найбільш повно виявляється у сфері передвиборчої боротьби.

Політичну конкуренцію пропонується розглядати під різними кутами зору: як діяльність соціальних суб'єктів; як сфера відносин між політичними агентами; як галузь функціонування і розвитку суспільної та індивідуальної свідомості (у контексті здійснення політичного вибору); і т. ін.

Виходячи з узагальнення теоретичних напрацювань у даному науковому напрямку, можна зазначити, що хоча поняття «політична

конкуренція» і набуло широкого розповсюдження у західному та вітчизняному науковому обігу, але остаточно цей термін ще не закріпився.

Найчастіше він вводиться до наукового політичного дискурсу без попереднього роз'яснення його значення або розглядається через аналіз інших політологічних категорій та категоріальних груп, що інтерпретують такі політичні процеси, як:

механізми політико-правового регулювання; вплив політичних еліт на формування певної політичної системи (відповідно до публікацій О. Кіндратець, С. Гелея, О. Новакової та ін.) у вітчизняній науці;

функціонування багатопартійності; здійснення різних варіантів суспільного вибору (відповідно до праць Д. Батлера, Д. Уїтмана, М. Дюверже, П. Бурд'є, Е. Гідденса) у західній політичній науці.

Перспективи подальшого наукового аналізу проблемного поля політичної конкуренції у сучасній західній та вітчизняній політичній науці доцільно пов'язати з дослідженнями факторів та умов, які визначають політичну конкуренцію у суспільствах різного типу, з різними типами політичних систем.

Крім того, у вітчизняному науковому просторі цей феномен потребує й своєї правової концептуалізації, сприяти якій здатна активізація досліджень саме у політико-правовому аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурдье П. Социология политики / П. Бурдье ; [пер. с фр. под общ. ред. Н.А. Шматко]. — М. : Socio-Logos, 1993. — 336 с.
2. Васильева С. Политическая конкуренция в теории и действии: к вопросу о сложности ее правовых оценок [Электронный ресурс] / С. Васильева // Сравнительное конституционное обозрение. — 2012. — № 1. — С. 16—24. — Режим доступа : <https://pravo.hse.ru/data/2012/03/06/1266449501>.
3. Гелей С.Д. Політологія: [навч. посібник] / С.Д. Гелей, С.М. Рутар. — [8 - ме вид., перероб. і допов.]. — К. : Вид-во «Центр учбової літератури», 2012 — 346 с.
4. Гидденс Е. Социология / Е. Гидденс ; [пер. с англ.]. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Едиториал УРСС, 2005. — 632 с.

5. Кіндратець О.М. Українська інтелігенція і влада [Електронний ресурс] / О. Кіндратець // Політичний менеджмент. — 2009 — № 2. — С. 46—55. — Режим доступу : <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/59779/05>.
6. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
7. Куценко А. Г. Межпартийная политическая конкуренция : автореф. дис. на соискание науч. степени кандидата полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / А. Г. Куценко. — М., 2004. — 24 с.
8. Мандзій Л.С. «Політична еліта в перехідних суспільствах» [Електронний ресурс] / Л.С. Мандзій // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. — 2008. — Вип. XXIII: Політична еліта в історії України. — С. 50—61. — Режим доступу : http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/23/23/mandziy.
9. Нисневич Ю. Роль конкуренции в обеспечении социально-политической стабильности и подавлении коррупции / Ю. Нисневич // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия : Политология. — 2009. — № 3. — С. 3—17.
10. Нікіфорова І.І. «Політична конкуренція в теоріях демократії» [Електронний ресурс] / І.І. Нікіфорова // Вісник Національної академії державного управління : Серія «Політологія і право». — 2013. — С. 202—209. — Режим доступу : <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-2-29>.
11. Нікіфорова І.І. Політична конкуренція та партиципативна демократія в сучасному вимірі [Електронний ресурс] / І.І. Нікіфорова // Державне управління та місцеве самоврядування — 2014. — Вип. 2 (21). — С. 39—48. — Режим доступу : <http://www.dbuara.dp.ua/vidavnictvo/2014>.
12. Нікіфорова І.І. Політична конкуренція як критерій типологізації політичних ринків [Електронний ресурс] / І.І. Нікіфорова // Державна політика. — 2013. — С. 80—84. — Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2012-4/doc/2/03>.
13. Новакова О.В. Конкурентність виборів як критерій сучасної демократії [Електронний ресурс] / О.В. Новакова. — Режим доступу: irbis-nbuiv.gov.ua/
14. Рубин А.Л. Конкуренция как политический феномен [Електронний ресурс] / А. Рубин // Теории политики и управления. — 2010. — № 1. — С. 5—10. — Режим доступу : http://ars-administrandi.com/article/Rubin_2010_.
15. Шилов В. Н. Политическая конкуренция: термин, понятие, форма деятельности / В.Н. Шилов, А.П. Рылкина // Научные ведомости Белгородского национального университета. Серия : История. Политология. — 2011. — Вып. 13 (108). — Т. 19. — С. 176—184.
16. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер ; [пер. с нем. под общ. ред. В.С. Автономова]. — М. : Экономика, 1995. — 540 с.
17. Щедрова Г.П. Вплив виборчого процесу на еволюцію форм політичної конкуренції еліт в Україні. [Електронний ресурс] / Г.П. Щедрова. — Режим доступу : irbis-nbuiv.gov.ua.
18. Remer J. Political Competition: Theory and Applications / J. Remer. — Harvard : Harvard University Press, 2001. — 412 p.